

PERIPETIE MODÁLNEHO REALIZMU

EUGEN ANDREANSKÝ, Inštitút filozofie a etiky FF PU, Prešov

ANDREANSKÝ, E.: The Fortunes of Modal Realism
FILOZOFIA 64, 2009, No 6, p. 535

There are several difficulties in understanding the concept of modal realism in our philosophical context. The author shows various types of modal realism as a theory. The analyses of the main theories of modal worlds and modal individuals show the problems of identity and identification as the fundamental questions. One of the key problems is the place of individuals in modals worlds.

Keywords: Modal realism – Possible worlds – Possible individuals

1. Problém realizmu má vo filozofii hlboké korene, ktoré v rôznych podobách vyrážajú na povrch až dodnes. Väčšina realistických prístupov sa točí okolo uznávania reálnej existencie (týkajúcej sa) určitého druhu entít, pričom bremeno dôkazu leží práve na bedrách tých, ktorí skutočne alebo zdanlivo narušajú princíp Ockhamovej britvy. Treba podotknúť, že či už ide o problém univerzálií, esencií, matematických objektov, alebo napr. o problém mentálnych stavov, dôraz sa zväčša kladie na abstraktné alebo konkrétne prvky skutočného sveta. Modálny realizmus tento horizont skutočného sveta prekračuje. Prirodzene, realistické stanovisko nemusí byť zviazané priamo s uznávaním nejakých entít (v predmetnom zmysle slova), ale môže súvisieť s uznávaním napr. stavov vecí, resp. niečoho, čo vo svojej komplexnosti prekračuje rovinu predmetov alebo ich množín.

V tejto štúdií opíšeme stanovisko modálneho realizmu, naznačíme jeho verzie a upozorníme na rôzne kritické body, ktoré so sebou prináša. Je dôležité si uvedomiť, že problém modálneho realizmu je pevne zviazaný s celou množinou veľmi komplikovaných problémov, ako sú napr. problémy transsvetovej totožnosti, identifikácie individuí v možných svetoch, esencializmu, kontrafaktuálov a mnohé iné. Tým sa však celkom pochopiteľne nemôžeme naplno venovať v priestore vymedzenom jednou štúdiou. Ale neznamená to, že si nemáme byť vedomí širších súvislostí, ktoré stanovisko modálneho realizmu na jednej strane spájajú s problémami sémantiky a na strane druhej otvárajú priestor metafyzickým, či naopak antimetafyzickým úvahám.

V rôznych interpretáciách sa možno stretnúť s rozličným členením jednotlivých stanovísk modálneho realizmu, resp. antirealizmu. Každé takéto delenie akcentuje inú stránku problému. Preto sa niekedy môžeme stretnúť s takmer protichodnými (alebo aspoň zdanlivo si odporujúcimi) hodnoteniami jednej a tej istej koncepcie. Štandardným rozlíšením, ktoré sa v súvislosti s modalitami, možnými svetmi a možnými individuími (posibiliami) uvádza, je rozdelenie na *posibilizmus* a *aktualizmus*. Ak to zhrnieme, posibilizmus postuluje množinu možných svetov ako (konkrétnych) objektov, pričom skutočný (aktuálny) svet je len jeden z mnohých, nemá výlučné postavenie. Aktualizmus hovorí o možných svetoch ako o abstraktných objektoch, ktoré sa odvodzujú od aktuálneho sveta, aktuálny svet a aktuálne individuí v ňom sú základom určovania logického priestoru (t. j. množiny všetkých možných svetov). Podľa posibilizmu existujú okrem aktuálnych

individuí aj posibiliá (neaktuálne možné individuá), no podľa aktualizmu platí téza: Všetko, čo existuje, existuje aktuálne.

2. Je dobre známou skutočnosťou, že s modálnym posibilizmom sa stotožňuje predovšetkým teória Davida Lewisa, t. j. tzv. teória náprotivkov. Stručne si pripomeňme základné tézy Lewisovej koncepcie, ktoré vyjadrujú modálno-realistický a posibilistický postoj: Možné svety (reálne) existujú a sú rovnako skutočné ako náš svet; možné svety sú vecami rovnakého druhu ako náš svet; líšia sa, pokiaľ ide o ich obsah, nie pokiaľ ide o druh; možné svety nemôžu byť redukované na niečo fundamentálnejšie, sú to neredukovateľné entity; aktuálnosť sveta má indexový charakter, keď odlišujeme náš svet od ostatných a vyčleňujeme ho ako aktuálny, máme tým na mysli len to, že je to svet, ktorý obývame (práve tu a teraz); možné svety predstavujú kompaktné celky, ktoré sú zjednotené prostredníctvom vzájomných časopriestorových vzťahov svojich častí, pričom jednotlivé možné svety sú od seba časopriestorovo vzájomne oddelené; možné svety sú od seba kauzálne vzájomne oddelené; individuá sú svojou existenciou viazané na možné svety, každé individuum existuje iba v jedinom svete, neexistuje transsvetová totožnosť individua; modálny diskurz má byť zabezpečený hovorením o náprotivkoch individuí v iných možných svetoch, ak by sme totiž hovorili o tom istom individuu v rôznych možných svetoch, nedokázali by sme vyriešiť problém jeho totožnosti.

V porovnaní s posibilistickými koncepciami sa aktualizmus vyznačuje oveľa pestrejšou ponukou. Nechýbajú aktualistické koncepcie, ktoré možné svety chápu ako istý druh, a to stavov vecí (A. Plantinga), výrokov alebo propozícií (R. M. Adams), rekombinácií aktuálnych individuí a aktuálne inštancionalizovaných vlastností (D. Armstrong), resp. iných, predovšetkým abstraktne určených prvkov (vlastností, situácie a pod.). Možné individuá (t. j. posibilié) sa podobne môžu chápať napr. ako sice aktuálne existujúce, ale nekonkrétne individuá (Zalta, Linsky) atď. Aktualistické riešenia majú spoločné to, že možné svety v nich vždy odkazujú na nejaké aktuálne existujúce elementy, navyše individuá nie sú viazané na „tie svoje“ možné svety, ale prenikajú celým logickým priestorom. V rozličných aktualistických projektoch potom ide o špeciálne určenie daných základných elementov a princípov, na základe ktorých sú možné svety konštruované, resp. opísané.

3. Je pozoruhodné, že napr. J. Loux považuje Lewisovu teóriu náprotivkov a vôbec celý jeho prístup za prejav nominalizmu a redukcionizmu ([12], 134 – 147). S tým akoby sa rozchádzali iné, dosť bežné hodnotenia Lewisovej koncepcie. Napr. podľa Kolára je Lewis predstaviteľom tzv. modálneho platonizmu ([8], 131). V každom prípade sa Lewisovi pripisuje skôr miesto na strane modálneho realizmu. Ako sa teda v spleti rôznych charakteristík zorientovať? Nakoľko je Lewis realitom, nakoľko nominalistom a nakoľko redukcionistom? Treba si uvedomiť, na čo presne sa dané pozície vzťahujú; to by mohlo byť návodom na adekvátnejší opis Lewisovho stanoviska k otázke možných svetov a posibilií (samozrejme, celý problém sa nemusí týkať iba D. Lewisa; aj pri aktualistických riešeniach môžeme naraziť na nezrovnalosti v otázke miery realizmu, resp. redukcionizmu).

Z hľadiska problému realizmu totiž rozdelenie na posibilizmus a aktualizmus nemusí

byť najvhodnejšie. Problematické je hlavne to, že nielen posibilistické, ale aj mnohé aktualistické koncepcie nesú známky modálneho realizmu. Otázkou je teda skôr to, v čom sa tieto verzie realizmu od seba líšia. J. Divers napr. hovorí o tzv. pravom realizme (ktorý zodpovedá Lewisovej koncepcii) a aktualistickom realizme.¹ Pokiaľ berieme do úvahy typ entít, ktoré nejaký modálny realizmus považuje za existujúce, vo všeobecnosti dostaneme tieto dve možnosti: 1. *modálny realizmus_k* – uznáva existenciu možných svetov ako konkrétnych predmetov a posibilití ako konkrétnych individuí; 2. *modálny realizmus_a* – uznáva existenciu možných svetov a posibilití ako abstraktných entít.

Podľa toho, ako sa istý prístup stavia k možnostiam redukcie, dostaneme rôzne podoby redukcionizmu: 1. *modálny redukcionizmus_k* – neuznáva existenciu možných svetov ako konkrétnych predmetov ani existenciu posibilití ako konkrétnych individuí, redukuje ich na niečo, čo je zakorenené v skutočnom (aktuálnom) svete; 2. *modálny redukcionizmus_a* – neuznáva existenciu možných svetov ani posibilití ako abstraktných entít, redukuje ich na individúa a/alebo ich množiny.

Zdá sa, že stanovisko nominalizmu sa viac približuje *modálnemu redukcionizmu_a*. Naopak platonizmus je zastúpený skôr v *modálnom realizme_a*. Vyhranený antirealista odmieta oba druhy modálneho realizmu a hlási sa k obom podobám redukcionizmu. U D. Lewisa vidíme kombináciu prístupu *modálneho realizmu_k* a *modálneho redukcionizmu_a*. U aktualistov (alebo „ersatzistov“, ako ich nazýva D. Lewis, u Plantingu, Adamsa a i.) ide naopak o kombináciu prístupu *modálneho realizmu_a* a *modálneho redukcionizmu_k*. D. Lewisa teda môžeme charakterizovať ako realistu a zároveň ako nominalistu. To je čiastočne v rozpore s tradičným chápaním realizmu a nominalizmu, ktoré sa týkalo predovšetkým štatútu univerzálií ako čohosi všeobecného a abstraktného. Ťažko však uspieť s tradičnými označeniami pri posudzovaní netradičného riešenia, ktoré Lewis prezentoval. Lewis hovoril o skutočnej („plnokrvnej“) existencii možných objektov, čím zašiel ešte ďalej ako ontologicky výstredná teória objektov A. Meinonga.

Pokiaľ ide o umiernenú verziu *modálneho realizmu_a*, jednu z verzií ponúkol R. Stalnaker. Tak ako D. Lewis aj on odmietol formu redukcie možných svetov na neprotirečivé maximálne množiny propozícií ([17], 33 – 37), no zároveň z pozície aktualistu tvrdil, že možné svety sú časťami (nášho) skutočného sveta, a nie sú pritom konkrétnymi objektmi, ale abstraktnými objektmi, ktorých existencia je vyabstrahovaná z činnosti racionálnych subjektov. Zvyšok realizmu je podľa Stalnakera zachovaný v názore, že neredukovateľné možné svety sú v analýze modálneho diskurzu prvotné. Nie však pre ich ontologickú výlučnosť, ale len pre ich užitočnosť na určitom stupni abstrakcie. Stalnaker si uvedomil, že *možný svet* nie je metafyzický, ale *funkcionálny pojem* (podobne ho chápe N. Rescher), diskusia o jeho užitočnosti má predchádzať otázku o povahe, ktorá zostáva neriešená (podobne ako sa v sémantike predikátovej logiky nehovorí o povahe individuí, ktoré sú pre ňu významné predovšetkým preto, že sú predmetom kvantifikácie, a nie preto, že sú takého alebo onakého ontologického razenia). Jedným z hlavných Stalnakerových zámerov

¹ Divers posudzuje rôzne prístupy k možným svetom a do ich prehľadu zahŕňa okrem pravého a aktualistického realizmu aj antirealizmus (stanovisko, podľa ktorého je používanie pojmu možných svetov síce prípustné, ale možným svetom nezodpovedá nič skutočné) a abstencionizmus (stanovisko, ktoré odmieta aj samotné používanie pojmológie možných svetov a možných individuí) ([3], 19 – 25).

bolo zachovať „zdravé jadro“ Lewisovej teórie náprotivkov a zmieriť ju s modálnym aktualizmom (výsledkom je aktualistická verzia teórie náprotivkov (napr. v [17], 111 – 132)).

4. D. M. Armstrong navrhol chápať posibilitie ako fikcie, podobným spôsobom, ako veda chápe ideálne (teoretické) entity (úplné vákuum, ideálny plyn...). Aj o tých sa dá pravdivo hovoriť, hoci reálne neexistujú. Armstrong sa teda v porovnaní s inými aktualistickými prístupmi viac prikláňa k antirealizmu. Podľa Armstrongovej kombinatorickej (a aktualistickej teórie) možné svety a možné stavy vecí de facto neexistujú, hoci na ne dokážeme fiktívne referovať. Každý z možných svetov je odlišnou fikciou vypovedajúcou o spôsobe, akým svet je, resp. akým spôsobom by mohol byť. Logický priestor je jedna veľká fikcia, akoby kniha všetkých fikcií, kniha všetkých svetov. Dokážeme si predstaviť len veľmi malé množstvo individuálnych fikcií, ale aj tak sme schopní načrtnúť všeobecné princípy, ktoré určujú, čo sa v takejto knihe má nachádzať. „Neexistujúce ‚púhe možné svety‘ nastavujeme pozdĺž aktuálneho sveta s použitím istých princíпов, kombinatorických princíпов, ako zdôrazňujem. O výroku ‚Je možné, že p‘ potom hovoríme, že je pravdivý vtedy a len vtedy, ak môže byť nájdený svet, v ktorom p je pravdivé. Podobne ako pravdivý výrok o ideálnych plynoch však to, čo robí výrok ‚Je možné, že p‘ pravdivým, nachádzame v našom svete“ ([1], 51). Všetky číre možnosti sú rekombináciami aktuálnych elementov. Sú preto zakotvené v aktuálnosti, odtiaľ berú svoj pôvod.

Armstrong sa okrem iného snaží riešiť otázku tzv. cudzích (*alien*) univerzálií a cudzích individuí. V prípade univerzálií nepripúšťa výskyt takých univerzálií, ktoré by neboli totožné s aktuálnymi (a teda aj inštancionalizovanými) univerzáliami, resp. by nemali ako svoje konštituenty aktuálne univerzálie. To, čo je možné, je určované tým, čo je aktuálne s ohľadom na princíp rekombinácie, nemôže ho preto presiahnuť. Aktualistické stanovisko nepripúšťa pohľad zo strany iného (hypoteticky) existujúceho možného sveta s väčším počtom univerzálií, ktoré sa v našom svete nevyskytujú; takýto pohľad by ochudobnenosť v prípade univerzálií odôvodňoval. Vonkoncom to neznamená, že Armstrong neuznáva možnosť zmenšených („zmrštených“) svetov, t. j. svetov, kde sa nevyskytujú individuá z aktuálneho sveta. Nepodarilo sa mu však dokázať nemožnosť cudzích univerzálií. Poukázal na ich nesúlady s aktualistickou doktrínou. Vysvetlenie toho, prečo pre niekoho môže byť myšlienka cudzích univerzálií prít'azlivá, hľadá v zmiešaní toho, čo je skutočne možné, s tým, čo sa len považuje za možné.²

Fikcionalistický prístup k modálnosti, príznačný pre D. Armstronga, má viacero výhod. Pokiaľ ide o ontológiu, fikcionalizmus sa ju nesnaží neprímerane „zaťažovať“, pretože uznáva existenciu teórií a hypotéz a neuznáva zároveň aj skutočnú existenciu objektov, o ktorých tieto teórie hovoria. Z hľadiska epistemológie sa modálne výroky (spomínajúce logickú nevyhnutnosť alebo kontingentnosť) vzťahujú predovšetkým na teórie, ktoré sa nachádzajú v ľudskej mysli, preto sú epistemologicky ľahko prístupné. V tejto súvislosti sa však môže objaviť námietka poukazujúca na psychologizmus, resp. na to, že fikcionalistická skonštruovateľnosť nie je to isté čo logická možnosť. Celkový

² Iné, platónskejšie chápanie univerzálií s pripustením neinštancionalizovaných vlastností má za následok takú úpravu kombinatorizmu v otázke možných svetov, ktorá sa viac blíži stanovisku modálneho realizmu (viac o tejto problematike čitateľ nájde v [18]).

počet – lewisovsky povedané – spôsobov, akými by mohol svet byť, určite prevyšuje celkový počet fikcií, ktoré by mohli byť skonštruované za účelom manifestácie toho, aký by mohol svet byť. Má samotný predpoklad možných svetov, alternatív skutočného sveta, ako aj kontrafaktuálnych situácií závisieť iba od konštitutívnej schopnosti ľudského myslenia vytvárať fikcie o takýchto možných svetoch? V konečnom dôsledku to zväzda k domnienke, že fikcionalizmus síce dobre opisuje proces kontrafaktuálneho (posibilistického) myslenia, ale neopisuje pravý obsah takéhoto myslenia. Aj sám Armstrong narazil na nesúlad medzi predstaviteľnosťou či doxastickou skonštruovateľnosťou a možnosťou, pričom túto nezrovnalosť sa mu podarilo dobre explikovať.

Zdá sa, že sa ocitáme pred dilemou. Buď lewisovsky zvýrazníme nezávislosť modálnosti od jazykových prostriedkov, ako aj konštruktov mysle, a dostaneme sa k „fantastickej“ ontológii a k iným problémom posibilistického realizmu, alebo zámerne obmedzíme našu pozornosť na to, čo sa podľa schopností našej mysle a nášho jazyka dá „poskladať“ z aktuálne dostupných elementov, a stojíme pred problémom, ako do tohto systému rozumne „vpašovať“ neaktuálne posibilie, existenciu ktorých intuitívne vylúčiť nechceme.

5. V podobnom duchu modálneho aktualizmu sa nesie konštruktivistická a konceptualistická teória možných individuí a možných svetov N. Reschera. Prísne vzaté, nie je dôsledne aktualistická, pretože pripúšťa ako „blízko“ (proximatívne) možné svety, zahŕňajúce len individúa patriace k aktuálnemu svetu, tak aj „vzdialene“ možné svety, obsahujúce aj úplne odlišné individúa, ktoré nemajú pôvod v našom, t. j. aktuálnom svete ([16], 77 – 78). Rescher hovorí o konštrukcii svetov, pričom za základ takejto konštrukcie považuje možné (v rámci toho aj aktuálne) individúa. Od individuí potom prechádza k možným svetom, ktoré sú vlastne kolekciou (zloženinou) možných individuí, navzájom medzi sebou skombinovaných. Nie každé zloženie možných individuí je však možným svetom. Niektoré individúa totiž z rôznych príčin nie sú medzi sebou kombinovateľné, inak povedané, sú tzv. nekomposibilné.

Rescherov konceptualizmus sa prejavuje v tom, že možné svety chápe ako intelektuálne projekcie. Nie sú predmetom objavovania v pravom zmysle slova. Sú skonštruované a analyzované, nie objavované ([16], 95). Z epistemického hľadiska sa v skutočnosti pohybujeme v aktuálnom svete, ktorý nikdy nie je celkom určený. Preto aj ostatné svety môžu disponovať istou nedostatočnou určenosťou. To sa však týka ideálnej situácie logicky možných svetov. Stojí za zmienku, že Rescher sa stal aj spoluvorcom koncepcie neštandardných možných svetov, explikovaných na základe parakonzistentnej logiky. Napriek tomu, že v tomto prípade musel upraviť zásady komposibility (t. j. možnosti spoločnej existencie) a prijateľne obhájiť zmysluplnosť postulovania nemožných možných svetov, konceptualistické stanovisko revidovať nemusel. Ba práve naopak, ak by sa hlásil k posibilizmu v otázke „normálnych“ možných svetov, krok smerom k nemožným svetom, t. j. k svetom, ktoré striktné nezachovávajú vnútornú konzistentnosť, by bol omnoho komplikovanejší.

Rescher považoval posibilie za závislé od mysle. Neaktuálne entity nemôžu byť lokalizované, môžeme len predpokladať, že sú lokalizované. Nemôžeme sa ich dotýkať, vidieť ich ani počuť, môžeme len predpokladať, že sa ich dotýkame, vidíme ich a počujeme. Ich modus bytia je taký, že môžu byť iba myslené, predstavované, koncipované, ale neexistujú *per se*. Zjednodušene povedané, platí pre ne zásada: *Esse est concipi*. Ak by

neexistovala ľudská myseľ, neexistovali by ani posibilitie. Sú konceptuálne celkom závislé od pojmov vzťahujúcich sa na myseľ. „Neuskutočnená možnosť nie je niečo, čo môžeme zmysluplne postulovať ako objektívne existujúce vzhľadom na svet bez akýchkoľvek myslí, t. j. na svet, z ktorého boli vyabstrahované všetky pojmy zahŕňajúce myseľ“ ([15], 173). Treba sa pritom vyhnúť „berkeleyovskému“ extrému a nepovažovať za „existujúce“ len také neexistujúce entity, ktoré sú skutočne myslené či koncipované, t. j. sú nejakým spôsobom sprítomnené. Ich „bytie“ spočíva skôr v tom, že sú koncipovateľné. Sú nezávislé od akejkoľvek *konkrétnej* mysle, čím je ustanovená ich objektívnosť, aj keď sú vo všeobecnosti od mysle závislé. Nie je v tom žiaden paradox. Nezávislosť posibilití od špecifickej mysle neznamena ich nezávislosť od mysle vôbec. Ich závislosť od mysle nie je partikularistická, ale generická, sú závislé od schopností mysle ako takej. Nesmieme v žiadnom bode analýzy posibilití zabudnúť na to, že aktuálnosť je zásadná a primárna pre ich „spôsob bytia“. Ide o aktuálnosť jednej kategórie vecí, konkrétne myslí s ich špeciálnym spôsobom fungovania, ktorý umožňuje konštrukciu celej oblasti mysliteľných (koncipovateľných) neexistujúcich posibilití. A to predstavuje ich pravú ontologickú bázu. Rescherov záver znie takto: 1. Substanciálna možnosť (možnosť vecí a stavov vecí) je konceptuálnym dôsledkom funkcionálnej možnosti (možnosti procesu). 2. Danými procesmi sú intelektuálne procesy, prostredníctvom ktorých sú konštruované opisy neexistujúcich vecí, ktorých existencia je daná hypoteticky. 3. Intelektuálne možnosti sú fundamentálne; „základnou kategóriou možných vecí sú možné deskripcie a ako také sú termínmi, ktoré sú do veľkej miery svojou povahou jazykové. Z nášho pohľadu je tak možnosť-pre-bytie sekundárna a je dôsledkom možnosti-pre-deskripciu“ ([15], 175). 4. Nech už majú neexistujúce posibilitie akýkoľvek druh „bytia“ alebo „kváziskutočnosti“, vždy sú len dôsledkami toho, že aktuálne existujú mysle s ich spôsobom fungovania.

6. Naznačili sme, že posudzovanie možných svetov a možných individuí naráža aj na epistemologické problémy, čo viacerých autorov privádza k špecifickej relativizácii možných svetov, ako aj k prehodnoteniu základných pojmov. Príkladom môžu byť epistemicke možné svety J. Hintikka. Hintikka čiastočne nadväzuje na slávne Carnapove stavové opisy (maximálne a konzistentné opisy stavov vecí, ktoré reprezentujú možné svety). Možné svety opisuje tzv. konštituentmi, ktoré možno chápať aj ako konjunkcie všetkých členov nejakého stavového opisu. Nedostatkorn carnapovských stavových opisov je však podľa Hintikka to, že sú viazané na danú množinu voľných singulárnych termínov (ako mien individuí). Carnapovské možné svety sú určované za pomoci individuí, na ich opísanie by sme museli poznať všetky ich individúá, resp. vedieť, či dané individúá patria do daného sveta. Carnapov prístup preukazuje závislosť od výberu individuí. Hintikka teda vyčíta carnapovskej sémantike (logicky) možných svetov, že pri identifikácii individuí v možných svetoch vyžaduje poznanie všetkých individuových konštant. Nesúhlasí ani s trivializáciou problému takejto identifikácie u S. Kripkeho: Individúá nie sú počiatočným bodom, ale skôr výsledkom tzv. cezsvetových (*cross-world*) porovnávaní. Nemáme v rukách kompletný zoznam individuí, ktoré by sme veľmi jednoducho, ako po nejakej šachovnici posúvali v logickom priestore vymedzenom možnými svetmi. (Hlavnou Kripkeho motiváciou pri riešení identifikácie aktuálnych individuí v iných možných svetoch bol nesúhlas s posibilitistickým riešením D. Lewisa, ktorý popieral, že by medzi náprotivkami v rôznych možných svetoch mohol existovať vzťah identity).

Hintikka sa naopak pokúsil opísať možné svety, resp. možné druhy svetov bez toho, aby explicitne musel počítať so všetkými individuami, ktoré tieto svety obsahujú. Namiesťto individuových konštánt Hintikka presadzuje pojem individuovej funkcie. Individuová funkcia je parciálna funkcia na možných svetoch, ktorá nám identifikuje jedno a to isté individuum v rôznych možných svetoch. Zadáva deskriptívne podmienky identifikácie, pretože inak ako cez opis vlastností a vzťahov sa k identifikácii inividua, a teda ani k zmysluplnému posúdeniu možných stavov vecí nedostaneme. „Individuá nenosia svoje mená na čelách; neidentifikujú samé seba. Nemôžeme – ani kontrafaktuálne – pozorovať holé individuá, iba individuá oblečené do zodpovedajúcich vlastností a vzájomných vzťahov. Ontologický nudizmus sa môže javiť ako príťažlivá myšlienka v horúcej snečnej žiare čisto abstraktnej sémantiky, ale je nemožné praktizovať ho v studenej klíme realistickej pragmatiky modálnej logiky“ ([5], 400). Bez individuovej funkcie sa nedá hovoriť o individuách v možných svetoch, resp. v alternatívach udalostí skutočného sveta. Vo filozoficko-sémantických úvahách týkajúcich sa možných svetov Hintikka nahrádza individuá individuovými funkciami, t. j. nečasovými a nepriestorovými „svetovými líniami“, ktoré vyčleňujú z oblasti nejakého možného sveta jej člen ako „stelesnenie“ daného inividua v tomto možnom svete ([5], 402). Parciálnymi vo vzťahu k oblastiam možných svetov sú individuové funkcie preto, že nimi dobre definované individuum existujúce v jednom svete nemusí existovať v inom.

Bolo by však veľkou chybou nazdávať sa, že individuové funkcie sú len šikovnou náhradou za individuá. Prísne vzaté, individuové funkcie sú prvotnejšie než individuá, aj keď, samozrejme, závisia od vlastností a vzťahov v rôznych možných svetoch. Pri transsvetovej identifikácii totiž nezačínáme od inividuá, naopak, dospievame k nim na samotnom jej konci. Práve v tomto bode badať veľký rozdiel medzi Hintikkovým a Kripkeho „vymedzovacím“ prístupom. U Kripkeho totiž neproblematicky pracujeme s už aktuálne vyčleneným individuum v iných možných svetoch. Hintikka si tento spôsob transsvetovej identifikácie neosvojil, pre „pohyb“ po možných svetoch podľa neho nie je potrebné (a v zásade ani možné) mať už v rukách „predsvetovo“ dané individuum. Je však možné vydať sa „po stopách“ daného inividua prostredníctvom svetových línii. Hintikkova „zlatá stredná cesta“ nepripúšťa, pokiaľ ide možnosť úspešnej identifikácie inividuá v iných možných svetoch, ani odsudzujúci pesimizmus Quina, ani prílišný optimizmus Kripkeho.

Ani štatút individuových funkcií nie je raz a navždy daný. Hintikka vyslovene hovorí o relatívnosti individuových funkcií, resp. svetových línii ([5], 406). Množina individuových funkcií je síce objektívne daná, ale je zároveň relativizovaná vzhľadom na triedu možných svetov. Niektoré svetové línie (t. j. individuové funkcie), ktoré „hladko“ prebiehajú medzi istými triedami možných svetov, „nedokážu“ pokračovať smerom k širšej triede možných svetov, takéto spojenie je pre ne nemožné. Všetko to zapadá do zjavne epistemického pozadia Hintikkových úvah. Bez zahrnutia relatívnosti by potom epistemický subjekt nemohol mať tušenie, kto je *a*, pokiaľ by nevedel, kto je tým individuum v istom ohľade, resp. nevedel by, kto je *a*, pokiaľ by všetci ostatní tiež nevedeli, kto je *a* v istej deskripcii alebo v istom označení.

Podľa Hintikku sú individuové funkcie vylepšenou explikáciou toho, čo Frege rozumel pod zmyslom nejakého výrazu. Spôsob, akým je predmet daný (Frege), je nahrade-

ný svetovými líniami (Hintikka). Na rozdiel od Fregeho však Hintikka svetové línie nereifikoval: nie sú to žiadne entity, žiadne skutočné objekty, ku ktorým sa ako k nejakým objektom vzťahujeme v kontextoch poznania či viery.

Otázka navyše nemôže byť nastolená v nasledovnej podobe: Sú pre teóriu možných svetov skutočnými individuami svetovo viazané entity, alebo svetové línie? Tieto záležitosti nemožno klásť rovnocenne vedľa seba ani postaviť proti sebe ako alternatívy, z ktorých jediných sme nútení vyberať. Svetové línie (t. j. individuové funkcie) sú neodmysliteľnými prostriedkami hovorenia o „bežných“ individuách obývajúcich aktuálny svet. Ak chceme o nich uvažovať ako o možných prvkoch iných svetov, najmä v epistemických kontextoch, bez svetových línií sa nezaobídeme. Napriek tomu, že individuové funkcie takto využívame, nemožno ich chápať ako nezávislé entity. Bez nich by vôbec nemalo zmysel porovnávať členy rôznych možných svetov za účelom ich identifikácie. To, že svetové línie sú zahrnuté do spôsobu kvantifikovania, ešte neznamená, že objektmi poznania sú entity odlišné od bežných fyzikálnych objektov, osôb atď. Znamená to len to, že do spôsobu uvažovania o bežných entitách je zahrnuté aj niečo viac, ako by mnohí filozofi mohli očakávať. A sú to práve kritériá transsvetovej totožnosti, späť so svetovými líniami, o zahrnutosti ktorých je tu reč. Pomáhajú nám splniť podmienku vytýčenú Quinovým heslom: „Žiadna entita bez identity.“ Svetové línie totiž určujú totožnosť individuí v iných možných svetoch, pomáhajú nám „narábať“ s dobre známymi entitami, pokiaľ je reč o iných svetoch, zabezpečujú ich identitu ([4], 58 – 59).

Hintikkovské svetové línie navyiac nie sú určené pre logické modalítity. Počítajú totiž s dostatočnou podobnosťou medzi možnými svetmi a s ich vnútornou pravidelnosťou. Táto podmienka nie je splnená v prípade logicky možných svetov; tie sa totiž nemusia na seba v žiadnom ohľade podobať a môžu vykazovať veľké nepravidelnosti. Kvantifikácia, ktorá je závislá od individuových funkcií, je preto sotva uskutočniteľná v kontextoch logickej nevyhnutnosti a možnosti. V tomto zmysle sa podľa Hintikka Quine nemýlil. Vyriešenie otázky identifikácie individuí je totiž jednou zo základných otázok kvantifikácie, na ktorú nedokážeme dať odpoveď, ak sa pohybujeme výhradne v kontexte logických modalít. Hintikka sa podobne vrátil aj ku Quinovej téze o neurčenosti ontológie. Ontológia zahrňajúca ako aktuálne, tak aj výlučne možné individuá, je relativizovaná k sústave presvedčení nejakého epistemického subjektu. „Na to, aby ste určili moju ontológiu by ste museli zistiť, aké sú moje podstatné presvedčenia“ ([5], 410).

V konečnom dôsledku môže byť zavádzajúci (a k posibilizmu či reifikácii zvädzajúci) aj samotný názov „možný svet“. Ak berieme do úvahy, že je reč o aktuálne existujúcich individuách ako členoch iných možných svetov, medzi ktorými možno vykonať transsvetovú identifikáciu (reidentifikáciu), tak takéto svety i aktuálny svet musia mať spoločnú časť času a priestoru. Potom by s ohľadom na časopriestorovú súvislosť naozaj bolo presnejšie hovoriť skôr o rôznych možných priebehoch udalostí v jednom a tom istom svete, a nie o príliš metafyzicky sa tváriacich možných svetoch. Vhodným alternatívnym pojmom sú podľa Hintikka aj *možné scenáre*.

Pluralita možných svetov je u Hintikka *konceptuálne* prvotná (konieckoncov samotná identifikácia naprieč svetmi si už nejaké vopred určené možné svety vyžaduje), nie je však prvotná v metafyzickom zmysle slova. Možné svety sú síce v istom zmysle objektívne, pretože slúžia na adekvátnejší opis objektívnych vlastností skutočného sveta, ale nie

sú to nejaké samostatne existujúce objekty (pripomeňme, že svety sú ako maximálne objekty explicitne prezentované napr. u D. Lewisa).

7. Kým J. Hintikka čiastočne prijíma Quinove námietky proti zmysluplnosti postulovania posibilných entít, R. Barcanová-Marcusová naznačuje, že Quinov útok proti posibíliám, ktorý je postavený na dožadovaní sa kritéria identifikácie, môže míňať svoj cieľ. Quinova kritika by bola v princípe opodstatnená, ak by bolo vždy a bez problému možné toto kritérium aplikovať aj na aktuálne, nielen na možné objekty. Takže možnosť identifikácie nemusí byť odlišujúcim momentom medzi aktuálnymi a čisto možnými entitami ([2], 199 – 200). Problém navyše spočíva v tom, že v prípade posibílií nemáme do činenia takpovediac s „plnokrvnými“ entitami, preto vznášať požiadavky týkajúce sa identity by nemuselo mať požadovaný efekt. Identita je totiž vzťah platný pre objekty, ktoré sú už dané. Ale číre posibílie, ktoré sú zbavené akýchkoľvek vlastností, vzťahov či lokalizácie, by azda ani nemali byť považované za objekty. Kvantifikácia zasahuje len oblasť aktuálneho ([2], 213).

Na základe Hintikkovho riešenia alebo aj naznačeného názoru Barcanovej-Marcusovej môžeme na záver konštatovať, že mnohé problémy, ktoré sprevádzajú otázku modálneho realizmu, spočívajú v lipnutí na analógii medzi skutočnými a možnými entitami. Od toho sa odvíjajú pokusy riešiť otázku identity a identifikácie, pričom ich úspešnosť je značne kolísavá. Preto je neľahké „vysielat“ skutočne existujúce individua, ich esencie alebo ich „zombie“ abstrakcie do prostredia možných svetov. Cenou za záchranu posibílií pred problémami spojenými s identitou je relativizácia modálnych pojmov, napr. vzhľadom na epistemologické možnosti a potreby.

LITERATÚRA

- [1] ARMSTRONG, D. M.: *A Combinatorial Theory of Possibility*. Cambridge University Press 1989.
- [2] BARCAN-MARCUS, R.: *Modalities. Philosophical Essays*. New York: Oxford University Press 1995.
- [3] DIVERS, J.: *Possible Worlds*. London and New York: Routledge 2005.
- [4] HINTIKKA, J.: On Sense, Reference, and the Objects of Knowledge. In: Hintikka, J.: *The Logic of Epistemology and the Epistemology of Logic. Selected Essays*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers 1989, pp. 45 – 61.
- [5] HINTIKKA, J.: The Semantics of Modal Notions and Indeterminacy of Ontology. In: Harman, G. – Davidson, D. (eds.): *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: D. Reidel 1972, pp. 398 – 414.
- [6] CHIHARA, Ch. S.: *The Worlds of Possibility. Modal Realism and the Semantics of Modal Logic*. Oxford: Clarendon Press 2004.
- [7] INWAGEN, P. van: Two Concepts of Possible Worlds. In: French, P. A. – Uehling, T. E. Wettstein, H. K. (eds.): *Midwest Studies in Philosophy*. Volume XI. Studies in Essentialism. University of Minnesota 1986, pp. 185 – 213.
- [8] KOLÁŘ, P.: *Argumenty filosofické logiky*. Praha: Filosofia 1999.
- [9] KRIPKE, S.: *Pomenovanie a nevyhnutnosť*. Bratislava: Kalligram 2002.
- [10] LEWIS, D. K.: *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell 1986.
- [11] LINSKY, B. – ZALTA, E. N.: Is Lewis a Meinongian? In: *Australasian Journal of Philosophy*, 69/4, (December 1991), pp. 438 – 453.
- [12] LOUX, M.J.: Nutné a možné. In: *Studia Neoaristotelica*, roč. 1, 2004, č. 1 – 2, s. 124 – 147; roč. 2, 2005, č. 1, s. 83 – 97.

- [13] LYCAN, W. G.: Possible Worlds and Possibilia. In: Laurence, S. – Macdonald, C. (eds.): *Contemporary Readings in the Foundations of Metaphysics*. Blackwell 1998, pp. 83 – 95.
- [14] PLANTINGA, A.: Two Concepts of Modality. Modal Realism and Modal Reductionism. In: *Philosophical Perspectives*, Vol. 1, Metaphysics, 1987, pp. 189 – 231.
- [15] RESCHER, N.: The Ontology of the Possible. In: Loux, M. J.: *The Possible and the Actual. Readings in the Metaphysics of Modality*. Ithaca – London: Cornell University Press 1979, pp. 166 – 181.
- [16] RESCHER, N.: *A Theory of Possibility*. Oxford: Blackwell 1975.
- [17] STALNAKER, R. C.: *Ways a World Might Be*. Oxford: Clarendon Press 2003.
- [18] TOMALA, O.: Kombinatorické teorie možných světů a jejich perspektivy. In: *Organon F*, roč. XIV, 2007, č. 2, s. 148 – 176.

PhDr. Eugen Andreanský, PhD.
Inštitút filozofie a etiky FF PU
ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
SR
e-mail: andrean@unipo.sk